

„Mi vagyunk a kalapos gábor cigányok,
akik nem isznak...”

*A gábor cigány közösség belső és külső kapcsolatait
szabályozó kognitív sémák*

Ha Párizs, Bécs, Budapest vagy akár Marosvásárhely utcáin szembe jön velünk egy *gábor cigány* család, honnan tudhatjuk, hogy biztosan *gáborokkal* van dolgunk? Melyek az egyén csoport-hovatartozásáról árulkodó külső jegyek, amelyek eligazítanak? Első lépésben nem kell különösebben messzire mennünk, hogy ezt megválaszolhassuk. Az általuk „cigányos” viseletnek nevezett ruha a nők esetében színes rakott szoknyából, hasonlóan feltűnő fejkendőből és lehetőleg selymes, tarka blúzból áll, míg a férfiak kimenő viselete a csoportra nem kevésbé jellemző, ám a „gádzsó öltözködéstől” nem sokban eltérő fekete, bő nadrág, széles karimájú, általuk „zsidó kalapnak” nevezett kalap, és az időseknél a díszgombos lajbi.¹ Ha ilyen öltözékben halad el előttünk egy férfi és követi őt az asszony, akkor nagy eséllyel *gáborokkal* van dolgunk.

Mindez recept a *gábor* viseletre, amit az érdeklődőnek szívesen előadnak mind a férfiak, mind a nők, de nemcsak ezt, hanem még sokkal többet is. Így például nem kell sokáig beszélgetnünk, hogy megtudjuk, a *gáborok* adventisták, ennek következtében nem isznak, nem cigarettáznak, nem válnak el, tisztelik Istent, tisztelik közösségüket és egymást. Ezek ismertetése az első találkozásba még mind belefér, de ez még mindig csak az, amit magukról elmondani szeretnének. Marosvásárhelyi tartózkodásom alatt sikerült a *gáborok* egy csoportját közelebről megismernem. Alkalmam volt arra, hogy megfigyeljem, mit jelent az egyének számára etnikus viseletük, és milyen képet alkottak magukról és másokról önmaguk relációjában. Ezt szeretném bemutatni a jelen tanulmányban, először ismertetve a *gábor* identitás tartalmait, a közösség öndefinícióját és saját magáról alkotott sztereotípiáit. Ezek után kitérek azokra a csoportokra, amelyekkel gazdasági és

¹ Mellény. *Gábor* beszélgetőtársaim is alátámasztották azt, amivel számos leírásban találkozhatunk, hogy viseletüket a körülöttük élő *gádzsóktól* vették át, jelen esetben a széki magyaroktól, ha támaszkodhatunk az elmondásokra.

egyéb kapcsolatba került, amely viszonyokon keresztül kategorizálta az őt körülölelő világot. Külön ismertetem majd a *cigány* csoportokról és *gádzsókról* alkotott sztereotípiákat, amelyeknek egyrészt a kialakulási körülményeit, másrészt a *gáborok* külső viszonyaira gyakorolt szerepét próbálom meg elemezni.

Azontúl, amit már ismertettem a *gáborok* jellemzése kapcsán, a saját kategóriáink mentén is elhelyezem a csoportot: *oláhcigány*, *kelderás* csoport. Ők maguk soha nem nevezik magukat *kelderásoknak*, csak ha a foglalkozásukról van szó, ugyanis nevükhöz híven üstkészítők (bár ma már a fiatalok nagy többsége nem foglalkozik üstkészítéssel, csak kereskedelemmel). Ha *gádzsóknak* mutatkoznak be, a *gábor* szót alkalmazzák, azonban más *cigányok* különböző neveikkel illetik őket, mint például *pirere* (tollas, hiszen sokan közülük régen tollakat gyűjtöttek és értékesítettek), vagy a bodoni *gáborokat* a *budiui* (a falu román neve után) vagy *dzsuresti* (egy *gábor* csoport) neveikkel illetik. Tehát más az, ahogyan ők magukat bemutatják, és más, ahogyan mi és mások elhelyezzük őket, de a későbbiekben elsősorban azzal fogok foglalkozni, ahogyan ők magukat látják és láttatni szeretnék. Ez az önmagukról alkotott kép, mint ahogyan a későbbiekben ismertetem majd, egy készen felkínált sztereotípiát kommunikál a külvilág felé. Ezt nevezem Leach² terminológiájával élve az „ideálisnak”, melyet ő a valós viselkedés és a „norma” után harmadikként említ, ugyanakkor a *gábor* közösséget vizsgálva én talán ezt helyezném az első helyre. Nemcsak azért, mert itt ezt ismerheti meg leghamarabb a kutató, hanem azért is, mert az ideális rányomja bélyegét a közösség külső kapcsolataira, velem és más *gádzsókkal* folytatott beszélgetéseiket elsősorban ez határozza meg és alakítja.

Az ideális és valós viselkedés közt fennálló kölcsönös viszony azonban csak több hónapos ott-tartózkodásom után kristályosodott ki számomra, így az adatgyűjtés közben és a begyűjtött anyag feldolgozásakor igyekeztem ezt szem előtt tartani. Ennek megfelelően a szóban elhangzottakat mindig igyekeztem összehasonlítani a megfigyelt viselkedéssel. Gyakran találkozhattam olyan helyzetekkel is, melyeket szóban másként mutattak be, mint ahogyan én azt a későbbiekben megfigyelhettem. Így például az, hogy „mi, adventisták csak adventistákkal házasodunk”, vagy „mi alkoholt nem iszunk” sűrűn elhangzott, de aztán később, alkalomadtán, fény derült arra is, hogy vannak kibúvók, amit a norma ismertetésekor nem említettek. Így a norma áthidalásának is megvannak a bevett módjai, és elképzelhető, hogy egy adventista elvesz egy nem adventista családból származó lányt, vagy fordítva, ha a lány esküvője előtt megkeresztelkedik, vagy ritkább esetben a vőlegény lemond az egyházhoz tartozásáról. Hasonlóan ahhoz, mint ahogyan alkalmanként az alkoholos ital fogyasztása felett is szemet hunynak.³ Ezeket az

² Idézi KUPER 1996: 155.

³ Aki adventistának megkeresztelkedett, rendszerint nem fogyaszt alkoholt, bár egyesek az Unicumot kivételnek tartják annak gyógyhatása miatt.

apró példákat lehetne még sorolni, de azt hiszem, ennyi is elég, hogy érzékeltessem, mennyire fontos volt a *gáborok* között egymás mellett vizsgálnom az elmondottakat és a megfigyelteket.

Kutatás és módszertan

A kulturális antropológia módszereit alkalmazva, 2003 augusztusától 2004 augusztusáig kisebb-nagyobb megszakításokkal kutattam a marosvásárhelyi *gábor cigány* közösségben, főként a város Unirii negyedében és egy városközei faluban, Hagymásbodonban. Több különböző anyagi helyzetű és tekintélyű családdal és egyénnel folytattam beszélgetést, és próbáltam minél többet részt venni a közösségi eseményeken.

Beilleszkedésemet segítette, hogy afrikai származásom miatt a bőröm színe sötétebb, mint a legtöbb *gábor cigány* emberé, ennek köszönhetően számos érdekes beszélgetésre sor került a távoli, ismeretlen idegenről. Afrikát a távoli India mellé helyezték, ahonnan magukat is származtatják, mely területek lakói iránt a legtöbb beszélgetőtársam szimpátiáját fejezte ki. Engem meg egymásnak a „budapesti afrikai lányként” mutattak be, míg érdekes módon *gádzsó* ismerőseiknek egyszerűen „magyarországi” voltam.

A hétköznapi eseményeken való részvételemet segítette a videokamera, azonban a fényképezőgépen és kamerán kívül más adatrögzítő eszközt nem alkalmaztam, még a jegyzetelést is mellőztem, mivel azok mindig csak gátolták a beszélgetést. Ily módon kevés interjú készítem, és ami készült, az is csak idősebbekkel, hiszen hallgatólagosan ugyan, de ők voltak azok, akik a *gádzsó* kamera előtt képviselhették és bemutathatták a közösséget.

Tehát elsősorban a találkozások és beszélgetések után lejegyzeteltekre hagyatkozhattam. Igyekeztem a *gábor* közösséget egészében megismerni, az általuk alkalmazott kognitív és strukturális sémákat és stratégiákat, illetve a *gábor-nem gábor* kapcsolatokat megfigyelni. Mindezeket részben ismertetve a jelen tanulmányban az identitás, csoportthatárok és külső kapcsolatok köré csoportosítom a leírtakat, úgy, hogy megpróbálom a közösség belső struktúráján keresztül elemezni külső kapcsolatait.

Csoportidentitás, csoportthatárok, képlékenység

Mielőtt a fent vázoltakba belekezdnék, fontosnak tartom, hogy megfogalmazzam, mire alapozva állíthatom azt, hogy amit leírok, az tényleg a *gáborokat* jellemzi, és egyáltalán a már említett kategorikus besoroláson túl kik is a *gáborok*, illetve nevezhetem-e őket csoportnak vagy közösségnek. Korábban említettem,

hogy Marosvásárhelyen és környékén kutattam, de *gábor* közösségek élnek más erdélyi és partiumi városokban is, nem beszélve a kisebb közösségekről szerte Európában.⁴ Helytől és időtől függetlenül nevezhetjük őket *gáboroknak*, hiszen ők is úgy nevezik magukat, csak egymás között házasodnak, és ahogyan egyik beszélgetőtársam említette, „megismerjük egymást”. Arra, hogy kik a *gáborok*, az egész dolgozat terjedelme is kevés, hogy válaszoljak, mégis behatárolni többféle megközelítéssel lehet, hiszen ők azok, akik nem *gádzsók* és nem *nem gáborok*, ők azok, akik magukról is és a többiekről is azt mondják, hogy *gáborok*, és ők azok, akiknek a szülei és rokonai is *gáboroknak* tartották magukat. De azért ez nem olyan egyszerű, mert ez utóbbiakra még a későbbiekben szolgáltatok ellenpéldát, csak hogy demonstráljam, bármennyire egyszerűnek tűnik is a kérdés, ennek a megválaszolásához egyéves kutatás után sem kerültem közelebb.

Az az egy év arra azonban elég volt, hogy a hozzám közel állók különböző arcait megismerhessem. Először azt, ahogyan az ismeretlen *gádzsival* találkoznak, majd ahogyan a baráttal, a kutatóval, a tanárral és a vásárlóval kommunikálnak. Mindegyik helyzet más és más embert kívánt akár egyazon egyéntől. Az egyén vagy csoport ugyan alkalmazkodik a helyzet teremtette körülményekhez, de attól még a *gábor* lét és identitás nem veszít eredetiségéből azáltal, hogy a különböző szituációkban az egyének és a csoport önmeghatározása a helyzethez igazodik. Az identitásnak ezt a változékonyságát, mely egyébként az identitás egyik meghatározó jellegzetessége és annak része, vagyis benne foglaltatik az identitásban, Eriksen találóan képlékenységnak nevezi.⁵ Az én értelmezésemben ezzel szorosan összefügg a csoport határainak meghatározhatatlansága is, hiszen az öndefiníció változékonyságával a csoporthatárok hol közelítenek a másikhoz, hol eltávolodnak más közeli vagy akár távoli közösségektől. Mind a csoportidentitás, mind a csoporthatárok relatívnak tekinthetők, olyan képlékeny és megragadhatatlan fogalmakként értelmezhetők, melyeknek a csoport szempontjából való leegyszerűsítésére van szükség ahhoz, hogy értelmüket ne veszítsék el. És mivel egy csoport attól csoport, hogy szigetként körüljárható, saját határait és saját magára vonatkozó definícióját állandónak kell tekintenie, hogy egyértelműen megkülönböztethesse magát másoktól.

⁴ Külföldön a családok egymástól viszonylag távol helyezkednek el, egy-egy környéken két-három család tartózkodik ideiglenesen. Budapesti tapasztalataimra hagyatkozva elmondhatom, hogy ezek a családok külföldön is tartják egymással a kapcsolatot, gyakran látogatják egymást.

⁵ ERIKSEN 2002: 62.

Mi és mások

De kik azok a mások, akiktől különbözik, és milyen mértékben? Először is ott vannak más *cigány* csoportok, mint a *gyergyóiak*, a *cerhárok*, a *szebeniek*, a *balalestik* és a *házicigányok*,⁶ akikkel közvetlen környezetükben is találkozhatnak. Némelyik – például a *gyergyói* – mind szokásaiban, mind öltözködésében közelebb áll a *gáborokhoz*, mint például a *balalesti oláh-cigány* csoport. Aztán ott vannak a *gádzsó* csoportok, a *románok* és a *magyarok*, akikkel szintén mindennap találkozhatnak. Tehát egy multikulturális, különböző etnikumokkal tagolt környezetben élnek, méghozzá egymáshoz elég közel ahhoz, hogy mindenki véleményt alkothasson a másíkról, és az állandó összehasonlításoknak alapot adjon. Minden csoport valamilyen módon kapcsolatban áll a többiekkel, egymásnak szolgáltatásokat és árukat kínálnak. Ebben a környezetben a csoport kognitív stratégiái segítenek eligazodni és olyan standardizált viszonyokat kialakítani, melyek meghatározzák a másik csoporttal és azon belül az egyénekkal kötött vagy köthető kapcsolatokat. És mivel a *gáborok* gazdasági megélhetése a más csoportokkal fenntartott kapcsolatoktól függ,⁷ a környezetükre vonatkozó információk nagy súllyal bírnak és meg is határozzák külső kapcsolataikat.

Hovatartozás, enkulturáció

Tehát ebben a multietnikus környezetben mindenki másképp csinálja. Amikor az egyik *gábor* asszonnyal beszélgettem, és megemlítettem, hogy az én édesanyám dolgozik, azt válaszolta, „hogyne, mert nálatok az a szokás”. Kulcsfogalomként értelmeztem a „szokás” és „megszokás” kifejezéseket, mivel leggyakrabban ezekkel a szavakkal fejezték ki, ha az őket másoktól megkülönböztető jellemekről esett szó. Ezt még a későbbiekben bővebben kifejtem, most viszont először arra keresem a választ, hogy a gyerekek hogyan sajátítják el azt a fajta gondolkodást, melyben a hovatarozás adottságként jelenik meg és az adott szokások tesznek egy csoportot más milyenné és ezáltal mássá.

A legtöbb időt a nők és gyerekek társaságában volt szerencsém eltölteni, így rálátásom lehetett arra, hogy a nevelés milyen módszereivel élnek az asszonyok. A direkt nevelés az asszonyok kezében van, ők azok, akik a gyerekek taníttatá-

⁶ Szándékosan az általuk használt terminológiákat alkalmazom.

⁷ Az általam megismert *gábor* családok nagy többsége kereskedelemről él. Ruhákat, régiségeket, alkalmanként autókat adnak-vesznek. Ezek többségét nem egymás közt, hanem *gádzsó* vásárlóknak értékesítik. Korábban edényekkel kereskedtek, illetve fontos bevételi forrást jelentett az üstkészítés is, melyet ma a csatorna- és vízvezeték helyettesít.

sáról gondoskodnak, ők azok, akik elverik és leszidják őket, míg a férfiak ilyenkor a háttérben maradnak. Számos olyan esettel találkoztam, amikor a gyerek valami olyasmit tett, amit a jelenlévők szerint nem lett volna szabad. Például leköpte valamelyik felnőttet, üvegszilánkokkal vagy késsel játszott, labdázott a szobában és ezzel zavarta a felnőtteket vagy a vendéget. Ilyenkor az anya vagy nagymama lépett közbe leghamarabb, de általában nem az elején, hanem amikor már a gyerek harmadszorra, negyedszerre ismételte meg azt a bizonyos rosszat. Ez a „rossz dolog” kétféle lehetett. Vagy a jelenlévőket zavaró, vagy a gyerek, illetve a másik testi épségét veszélyeztető. Így például, ha a gyerek összefirkálta a falat vagy a másik füzetét, és ez utóbbiból egy nagy veszekedés és verekedés kerekedett, a felnőttek csak akkor léptek közbe, amikor az már kezdett elfajulni. De más esetekben sem a vihart megelőzően léptek akcióba az asszonyok, vagyis nem a prevenció aggodalmaskodó módszereivel, hanem inkább utólag, a büntetés eszközeivel éltek.

Két dolog miatt is fejtem ki a nevelés módszereit egy kicsit bővebben: egyrészt, mert mint a későbbiekben bemutatom, a *cigány* és *gádzsó* nevelés közti különbségekkel tisztában vannak a *gáborok* is, másrészt pedig a gyerek személyiségének megváltoztatására tett kísérletek vagy azok nemléte miatt. Ugyanis a fentebb említett rossz cselekedetek megakadályozására az anya nem tesz kísérletet, meg sem magyarázza, hogy a gyerek azt miért ne tegye. Az egyik asszony például látta, hogy a törött üveg szilánkjai az udvarra kerültek, és a gyerekek arra játszanak, mégis csak akkor szaladt oda, amikor ők már a szilánkokkal dobálták egymást. Így ezek a nevelési módszerek nem a gyerek személyiségének megváltoztatását célozzák, inkább csak a közösség által vélt „rossz” kiirtását.

Szinte napi rendszerességgel hallgattam végig sopánkodásokat a gyerekek rosszkódásáról, arról, hogy mennyire fáj már a feje, mert milyen hangosak és rosszak a gyerekek, ami általában azzal zárult, hogy hát „nem tehetünk semmit”. Tehát a gyerek születése pillanatától olyan, amilyen, ez ellen harcolni szélmalomharc volna. Ezt a felfogást támasztja alá az is, hogy számos gyereket még fiatalon, kis-korában *cigány* megkülönböztető nevekkkel illetnek. Gyakran a külsőre, de nemritkán a belső jellemére utalnak ezek a kifejezések, melyek aztán az egyén egész életét végigkísérik. Így mindezek, valamint a fentebb említett nevelési klisék is nem egy tanult, felvett identitásra utalnak, hanem egy születésétől fogva determinált adottságra. Egyik beszélgetőtársam például elmesélte, hogy ő azért nem neveli a kutyáját, mert fél, hogy akkor csak rosszabb lesz és megmarná a gyerekeket, bár tisztában van azzal, hogy a magyaroknál szokás a kutyák nevelése. Ezzel a rövid kis megállapítással beszélgetőtársam nemcsak egy, a csoportjára jellemző aspektust ragadott meg, de egyben szembe is állította saját közösségét az általa jól ismert magyarokéval. Olyan elemként sikerült ezt a „jelentéktelennek” tűnő témát ismertetnie, amely a saját és a mások csoportja közötti különbségekre hívja fel a figyelmet.

Másik jellemző szemléltető példám egy fiatal *gábor* asszonnyal folytatott beszélgetésből merítettem, akivel az öltözködésről beszélgettünk. A *gábor cigányok* női viselete hosszú, gazdagon mintázott rakott szoknyából, blúzból és színes fejkendőből áll. Ezt ők maguk cigányos viseletnek hívják. A nők kulturális öltözködését adottságként, míg a férfiak jellemző fekete elegáns öltözékét a kalappal, bajusszal és barkóval egyetemben inkább a közösség iránti tisztelet kifejezőjeként emlegetik. Az egyik fiatalasszony azt mondta, hogy „*képzeld el, Sába, most hogyan néznénk ki ezekben a ruhákban, ha vékonyak lennénk? Mert nektek mehet olyan nadrág, de nekünk nem.*” Tehát azt, hogy olyan szoknyát viselnek, adottságnak tekintette, melyet származása határoz meg, és amit megmásítani már nem tud, hanem ahhoz alkalmazkodnia kell. Ily módon az egyén a csoport által determinált, ugyanakkor azt alakító elem, ám az öltözködési kultúra is megmutatja, hogy azt egyénileg nem, de csoportosan annál inkább lehet alakítani, melyben azonban a férfiaknak meghatározóbb szerepük van. Hiszen már a még fiatalnak számító tizennégy éves *gábor* fiú is úgy élte meg saját kalap- és ruhaviseletét, mint amely saját kedve és akarata szerint változtatható, ha azonban meg akar tisztelni valakit, úgy dönt, kalapját a fejére teszi, miközben a vele egykorú, sőt fiatalabb lányok is arról panaszkodtak, hogy anyjuk pár éve rájuk parancsolt, hogy nadrág helyett szoknyát öltsenek. Tehát férfi és nő egyazon közösségen belül másképp éli meg a közösség viseleti szabályait, ennek ellenére mindkét nem megőrzi *gábor* identitását anélkül, hogy egyik „*gáborabb*” lenne a másiknál. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a szerepektől függően a nemek két különböző, egymásnak nem annyira ellentmondó, mint inkább kiegészítő pólust alkotnak, a nők inkább az „állandóságot képviselik”, míg a férfiak a rugalmasság megtestesítői.⁸

Ezzel eljutottunk a nemi szerepek és elvárások témájához. A gyerekeket kicsi koruktól fogva nemüket szem előtt tartva nevelik. Más szerepelvárásokkal találkozunk egy fiú és egy lány, ugyanúgy, ahogyan kora, családi háttere és anyagi helyzete is meghatározza az egyén szerepét. A fiúkat három-négy éves koruk után már rendszeresen magukkal viszik az apjuk, amikor a városba, ügyeiket intézni mennek, míg a lányokat inkább otthon hagyják, hogy a ház körüli munkákban segítsenek. Így a fiúk tájékozottabbá válnak a férfiügyeket illetően, míg a lányok az otthoni munkákban. Az a tízéves kisfiú, akit írni és olvasni tanítottam Budapesten, érdeklődésemre elmesélte, hogyan öröklődnek az ezüstpoharak a családban, és a *gábor* nemzetség milyen „törzsekre” bontható. Tudta, hogy a nagyapja milyen poharat akar venni és mi az, ami „nekünk, *gáboroknak* tetszik”, és mi az, ami nem. Ezekről a nyolc-tíz éves lányok mit sem tudtak, sőt, még az idősebb asszonyok is húzódoztak megválaszolni a kérdést, és azt mondták, az a férfiak dolga.

⁸ Vö. WILLIAMS 2000: 191.

Továbbá a fiúk nagyobb szabadságot kapnak, mint a lányok, így a fiúk később kapnak leszidást, ha hangoskodnak, verekszenek, és messzebbre elmehetnek már kiskorukban is. A lányokat a ház körüli munkák elvégzésére tanítják, bár ebben nem a nevelési célzat, inkább a valódi segítség a fontos. A hét–tíz éves vagy annál idősebb lányok gyakran felseperik vagy felmossák a szobákat. Főként a tisztaságra nevelik őket, míg a főzés az idősebbek dolga. Egyik beszélgetőtársam elmondta, hogy egy lánynak, amikor férjhez megy, nem kell tudnia főzni, „én sem tudtam főzni, amikor férjhez mentem, ott tanultam meg az anyósomtól”. Az egyik fiatalasszony, aki éppen otthagya férjét, elmesélte, hogy ő már nem akar még egyszer férjhez menni, elég volt neki az az öt alkalom, nem akarja megint egy újabb anyós szokásait felvenni.

Mindezek taglalásakor azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a közösség szokásai szerint a fiú, ha elvesz egy lányt, a lánnyal pénzt is kap ő, illetve a családja. Erre vezethető vissza az is, amit többen elmondtak, személyesen azonban nem tapasztaltam, hogy vannak asszonyok, akik anyagi okok miatt nem vállalták lánygyermeküket, és inkább a kórházban hagyták. Még ha nem sokan tesznek is így, az, hogy a lány kiadással, a fiú meg bevétellel jár, tükröződik a gyerekekkel kapcsolatos különböző bánásmódban.

Tehát amikor az egyén megszületik, a közösség egy szerepet ró rá, s ő ennek megfelelően nevelkedik és ennek megfelelően vár el ő is másoktól bizonyos szerepeket. A nők nem ismernek olyat, hogy a szerepeknek nem megfelelni, előfordul ugyan, de nem jellemző és rendszerint kizárólag jár, míg a férfiak megtisztelik azzal közösségüket, ha a tőlük elvártaknak megfelelően viselkednek. Ugyancsak a nemi szerepek közötti különbségekre mutat rá az is, hogy a férfiak kiváltsága, hogy a közösséget a külvilág felé képviseljék, és saját közösségüket bemutassák. A férfiak azok, akik más közösségek felé reprezentálják csoportjukat, és akik önmaguk sztereotipizált képével megismertetik a külvilágot.

A gábor közösség öndefiníciója, saját maguk sztereotipizálása

Hogy mennyire tisztán él a *gábor* köztudatban az őket másoktól megkülönböztető jellemzők sokasága, azt jól illusztrálja egyik gyakran tapasztalt élményem az imaházban, amely a csoportról alkotott sztereotípiákra adott válaszreakciókra szolgáltat példát. Az a néhány család, amellyel szorosabb kapcsolatban lehettem, vallását tekintve adventista, így heti rendszerességgel látogatták az imaházat, melyen *román* és *magyar* emberekkel osztoznak. Természetesen a gyerekeket is magukkal vitték, ha nem volt más lehetőség, az egész piciny gyerekeket is. Ekkor az anyák inkább a hátsó sorban foglaltak helyet, hogy ne zavarják az istentiszteletet, ám a gyerekek mégis gyakran felsírtak, néha hangoskodtak is, ami az anyát nemritkán láthatóan kellemetlen helyzetbe hozta. Ha a gyermek hangosan hívta fel magára

a figyelmet, főként a *gábor* asszonyok tekintete volt az, ami az anyát szégyenkezésre készítette, aki nem egy esetben inkább elhagyta a termet. Ennek kapcsán az egyik asszony elmondta, hogy az imaházban csendben kell lenni, és egy asszonynak tudnia kell elhallgattatni a gyereket. Ezt a *gábor* asszonyok már-már presztízskérdésnek tartják, már csak azért is, hiszen tudják, hogy a *cigányokról* vallott többségi *román* vagy *magyar* sztereotípiák hangoskodó, rendetlenkedő népeségnek tartják őket, amivel nem szabad azonosulniuk, főként nem az imaházban, ahol nem mint *cigányok*, hanem mint adventista hívők vannak jelen. Ennek megfelelően az általam megismert *gábor* család is inkább otthon hagyta a gyereket, csak hogy ne kerüljenek ilyen helyzetbe. A gyerekek még nem tudják elkülöníteni egymástól az otthoni és az imaházi viselkedést, ezért van szükség arra, hogy a felnőttek figyelmeztessék őket. Hasonlóan ahhoz, mint amikor egyik első látogatásom alkalmával a süteményt majszoló gyerekekre szóltak, hogy „ne úgy egyetek, mint a cigányok”. Valójában nekem szólt ez a mondat, hiszen azoknak a három- és ötéves körüli gyerekeknek ez még semmit nem jelenthetett. Tehát a különböző helyzetek megkívánta viselkedést a gyerek szocializációs korszakában elsajátítja; nagy hangsúly helyeződik arra, hogy a különböző etnikumok képviselőivel szemben mit illik tenni és mit nem.

Hogy az egyén milyen mértékben olvad egyéj közösségével és ott mekkora mozgásteret biztosít neki a csoportja, azt a *gábor* közösség esetében a bemutatkozási kliséken keresztül próbálok meg bemutatni. A bemutatkozás, vagyis az első találkozás a *gábor* kultúra valamilyen szintű ismeretének birtokában igen sokatmondó. Megfigyeléseimben eleinte nem helyeztem rá túl nagy hangsúlyt, mert úgy véltem, hogy az a néhány bevezető mondat, amit ilyenkor rutinosan elmondanak – szinte mindenki ugyanazt –, nem a valóságot takarja, hanem inkább csak az „ideálisat”; azt, amit láttatni szeretnének. A megszokott bemutatkozási formulák a külvilág felé mutatott arcot igyekeznek felvázolni, egy olyan képet, amely a *gábor* közösség egészét sematikusán mutatja be, teletűzdelve általánosításokkal. Fontos megemlítenem, hogy szinte minden *gábor* férfi így mutatta be magát első találkozásunkkor, így elsősorban nem saját magát, hanem a közösséget ismertette. Saját magát csak úgy, mint a közösség részét jelenítette meg, így a közösséget mint összetartó, homogén egységet láttatta, ahol egyetértés uralkodik.

Az ilyen bemutatkozások során szinte szükségszerűen kitértek saját maguk másoktól való elhatárolására, és ennek a választóvonalnak a külső jegyeire. Így kerültek szóba az öltözködési szokások, a kalap és bajusz viselése, az endogámia és az adventista vallás. Elmondták, hogy az asszonyok hosszú, rakott, színes szoknyát hordanak, hozzá blúzt, a férfiak kalapot és bajuszt viselnek, csak egymás között házasodnak és adventisták. Ezek mind olyan jellegzetességek, amelyek már az első találkozásakor szembeötlenek, ezzel elhatárolják magukat másoktól, és felelősséget vállalnak a többiekért.

A bemutatkozás során az adventista vallás külön szerepet kapott, erről mind az asszonyok, mind a férfiak előszeretettel beszéltek. Az adventista vallásra a későbbiekben még kitérek, arra azonban, hogy öndefiníciójuk tartalmában miért kaphatott olyan jelentős szerepet a vallás, már most megkísérellek rámutatni. Az egyház tagjának lenni egyet jelent számos pozitív karakter birtoklásával, hiszen – számukra legalábbis – köztudott, hogy egy adventista nem iszik, nem cigarettázik, nem veri a feleségét, tisztességes és jó kapcsolatokat ápol a gádsókkal. Továbbá az adventista egyház egy *gádsó-gábor* találkozási pont. E témában mindkét fél jártas lehet, és itt nincs helye a szellemi rivalizálásnak. Tehát azzal, hogy valaki adventista, számos pozitív tulajdonságot kommunikál a gádsó világ felé. Egyik alkalommal Hagymásbodon bulibása⁹ saját tekintélyéről szólva elmondta, hogy a rendőrség őt kérte fel, szóljon, ha esetleg valamilyen videokamera-árusításról hall, mert a közelben több száz kamerát loptak el. Rögtön hozzátette azonban, hogy a falubeli *gáborok* nem lehettek, mert ők adventisták, tehát nem lopnak.

Sokan megkeresztelkedtek az adventista egyháznál, de nem mindenki. Az a néhány nem megkeresztelkedett *gábor*, akivel találkoztam, mind tisztelettel beszélt a vallásról, bár a legtöbben – arra hivatkozva, hogy nem tudják elhagyni a cigarettát – nem szándékoztak megtérni. Az asszonyok azonban csak a férjükkel együtt keresztelkedhetnek meg. Az egyik meg nem tért férfi beszélgetőpartnerem előadta, hogy szerinte hogyan kéne viselkednie egy adventista *gábornak*: úgy vélte, hogy ha valaki adventista, akkor, ha el akarja adni az árúját, mondja meg a vevőnek, hogy mennyiért vette, és majd az eldönti, hogy mennyiért veszi meg. Vagyis ha valaki megkeresztelkedett, akkor cselekedeteivel se verjen át másokat.

A fentebb említett példákkal azt próbáltam meg bemutatni, hogy adventistának lenni többet jelent szimplán az egyházhoz tartozásnál. Pozitív mögöttes tartalmat közvetít, amit bemutatkozáskor a közösségre vetítenek.

Visszatérve a bemutatkozási formulákra, azok az elemek, melyek ilyenkor előtérbe kerülnek, kiterjedt jelentést hordoznak, továbbá elhatárolnak és megkülönböztetnek.

Hosszabb ismeretség után ezek a formulák veszítettek jelentőségükből, nem erőltették a felvázolt ideális kép megtartását, de természetesen ettől még senki nem szűnt meg *gábornak* lenni, csak már egy más *gábor* képet kaptam róluk. Így a bemutatkozási klisék a *gábor* karakter idealizált szegmensére mutatnak rá, és azzal, hogy bizalomgerjesztő képet vázolnak fel a külső hallgató előtt, a *gábor* kategória tartalmaiba engednek betekintést, ahogyan azt ők maguk megítélik. Az öndefiníció tartalmai azonban, Roosens szavaival élve, „sosem teszik ki a megfigyelhető kultúra egészét, csupán néhány karakter kombinációjából állnak, amelyeket

⁹ Bulibás: a *gáborok* így nevezik azt az embert, aki a közösséget némely esetekben képviselheti. Olyan személyt jelent, aki rátermettségének és vagyonának, sőt gyakran fizikai erejének is köszönhetően tekintéllyel bír.

a résztvevők maguknak tulajdonítanak és relevánsnak tekintenek. Ezek a jellemvonások az idők folyamán helyettesíthetők másokkal.”¹⁰ Vagyis talán nem is annyira a bemutatkozás tartalmát kellene meghatározónak tekintenünk, hanem inkább a csoportra nézve összetartó és elhatároló jelentőségét.

A sztereotipizálás kapcsolatokat szabályozó szerepe

A bemutatkozáskor elhangzott jellemvonásokat tekintem saját maguk sztereotipizálásának, ami az egyén részéről a csoporthoz való tartozás élményét erősíti, ugyanakkor az ember valós viselkedésében és cselekedeteiben nem mindenben felel meg az önmagáról alkotott kliséknek. Másrészt a jelenséget akár tekinthetjük a gádzsók által kreált beskatulyázásra adott válaszként is, és mint olyan, elsősorban a gádzsókkal megélt kapcsolatokon keresztül nyer értelmet. A „*mi erdélyi kalapos gábor cigányok vagyunk*” bemutatkozás és a szükségszerűen ezt követő kifejtés büszke identitásvállalásra vall, méghozzá egy olyan identitásra, mely nem hajlandó azonosulni a külvilág alkotta cigány sztereotípiákkal, hanem ahelyett megalkotja saját, pozitív csoportjellemzőit. Franciaországi élményeit ismeretve az egyik középkorú *gábor* férfi elmesélte, „*van ott sok cigány, sok a kelderár is, akik sokan lopnak. A gyerekek lopnak, mert őket nem büntetik, de mi nem barátok velük ezért. A rendőrök is, mikor razziáztak, azt mondták, hogy a gáborok elmehetnek, mert ők nem bűnözők, de a többieket ott tartották.*”

Főként a *magyarokkal* és a *románokkal* szemben, az imaházban, a piacon és a szomszédokkal létrejött közvetlen kapcsolatainkban láthattam a *gábor* csoport tagjait azonosulni saját sztereotípiáikkal. Vagyis ilyen alkalmakkor a saját magukról és másokról vallott sztereotípiák lesznek a hely-, kapcsolat- és helyzetfüggő viselkedés szabályozói. A közösségen belüli magatartást más elvek irányítják, az olyan szabályozó rendszer alá esik, mely a külső kapcsolatokra nem alkalmazható. Azonban két vagy több kultúra találkozásakor esetleges, hogy mely közösség rendszere és szabályai kerülnek előtérbe. Ezeket a két határ közé eső kapcsolatokat határozza meg a kategorizálás és sztereotipizálás. Az ilyen sztereotípiákon keresztül megélt standardizált viszonyokról sokat elárul például saját megismerkedésem is az egyik *gábor* családdal. Budapesten ismertem meg a családot, ahova a kereskedelem vonzotta őket, egy bérelt házban laktak, a család tagjai kisebb-nagyobb időközönként váltották egymást. Ők ideiglenesen tartózkodtak a városban, míg én Budapesten itthon voltam. Valószínűleg ez, valamint az, hogy ők már számos *magyarral* találkoztak korábban, míg nekem ők voltak az első *gáborok*, akikkel kapcsolatba kerültem, alakíthatta úgy kapcsolatunkat, hogy a szerintük vélt *magyar* szokások és szokásszabályok kerekedtek felül. Ha leültünk enni,

¹⁰ ROOSENS 1990: 12.

kést és villát helyeztek az asztalra, ha férfiak is jelen voltak, szándékosan bevontak a beszélgetésbe, és könyveket hoztak ajándékba. A későbbiekben, amikor már Marosvásárhelyen, a szülővárosukban találkoztunk, hagyták, hogy inkább én alkalmazkodjam. Étkezéskor már szinte csak a leveshez kaptam evőeszközt és nem szóltak rá a gyerekekre, ha marokkal fogta a süteményt. Mindezek persze nem tudatosan zajlottak, és valószínűleg szerepe lehetett ebben annak is, hogy a sűrű találkozások után már kényelmetlenné vált volna számukra az állandó alkalmazkodás.

Annak illusztrálására, hogy a *gábor* közösség öndefiníciójában nemcsak az önmagukat másoktól megkülönböztető identitáserősítő alkotóelem foglaltatik benne, hanem a külső kapcsolatokat standardizáló szabályok is meghatározók, felhozható a fiatal, hat–nyolc évesek más csoportok tagjaival fenntartott kapcsolata is. Vagyis ők nem egyszerűen tudatában vannak annak, hogy vannak *gáborok*, más *cigányok* és *gádzsók*, hanem ezen túl ismerik saját kultúrájuk elvárásait is arra vonatkozóan, hogy hogyan kell viselkedni a másság képviselőjével. Nemegyszer a családhoz tartozó gyerekek világosítottak fel arról, hogy az utcában kivel állhatok szóba és kivel nem, arra alapozva, hogy nekik kivel volt szabad játszaniuk és kivel nem. Az utcában voltak *magyar*, *román* és *gyergyói* gyerekek. Közülük csak az utóbbiakkal nem játszhattak, és egy alkalommal külön fel is világosítottak arról, hogy tőlük azért kell távol tartaniuk magukat, mert koszosak. Továbbá ők voltak azok, akik, ha beléptem az udvarra, elmondták, merre, melyik szobába menjek. Ha a férfiak összeültek az egyikben, rendszerint a másikba vezettek be, oda, ahol az asszonyok beszélgettek.

Mindezekkel előttem egy olyan világot írtak le, melyben ők mint csoport körül vannak véve különböző más csoportokkal, akikkel kapcsolatra lépni kényszerülnek, és a mindennapi érintkezések szintjén ezeket a kapcsolatokat csak kategorizálással lehet kordában tartani. Így a másik létezése adott, ugyanúgy, ahogyan a sajátja, etnocentrikus látásmódja viszont mindenki mást saját kapcsolataira alapozva ítél meg. Tehát létezik ő és mások, és ahhoz, hogy ő létezhesen, kellenek mások is. Az egyik *gábor* férfi ezt találóan úgy írta le, hogy „*nem kell nekünk cigány ország, mit kezdenénk mi ott egymagunk? Csak veszekedés lenne belőle*”. Ebből a világnézetből adódóan viszont az a kérdés, amit én többször feltettem már, hogy kik a *gyergyói* cigányok, nem állja meg a helyét, hiszen a *gáborok* szempontjából nem az a lényeg, hogy kik a *gyergyóiak*, hanem az, hogy ők kicsodák. A *gyergyói* cigányokról elsőként azt az információt kaptam, hogy ők mások, mások a szokásaik, és nem házasodnak velük. Vagyis az, ami a *gáborokat* meghatározza és jellemzi, az a másik csoportban nincsen meg, „*nem olyanok a szokásaik*”. Tehát ők mások – „*velük nem házasodunk*” –, de kapcsolatot tartanak fenn velük, ugyanúgy, mint más csoportokkal, mely kapcsolatok által önazonosságuk újra és újra megerősítést nyer. Így, visszatérve a korábban említettekre, nem az a lényeg, hogy *gábor* tudatuk tartalma mit takar, hanem az, hogy az más, mint bármely más, általunk ismert csoporté.

Az eddigiekben igyekeztem a *gábor* közösségre jellemző kategóriák tartalmait ismertetni, azt, hogy milyen csoportjellemzőkkel élnek ők maguk és hogyan helyezik el saját magukat a világban. Azonban az, ahogyan önmagukat is kategorizálják és másokat a saját sztereotípiáik mentén elhelyeznek, úgy vélem, belső, közösségi szabályaikból eredeztethető, ami látszólag merev kategóriákat hozott létre a csoport tagjainak szerepeire vonatkozóan. A szerepekre érvényes gondolkodási sémák, úgy tűnik, nem tűrik a köztes helyeket. Valaki vagy nő, vagy férfi, vagy gyerek, vagy felnőtt, vagy *gábor*; vagy nem; ugyanúgy nem létezik szótárunkban „félvér” *gábor*; és ugyanúgy a közösség tagjainak is el kell foglalniuk helyüket a család teremtette hierarchiában.

Belső sztereotípiák

A szó szoros értelmében ugyan a *gábor* társadalom nem nevezhető hierarchikus berendezkedésűnek, azonban létezik alá-főlé rendeltségi viszony, nemcsak a családon belül, hanem azon kívül is. A családon kívül a bulibások bírnak tekintéllyel, akik ügyességüknek és rátermettségüknek köszönhetik kiemelt szerepüket. A bulibás személye változhat, úgy, ahogyan befolyása is változik. Ahhoz azonban, hogy valakit bulibásnak ismerjenek el, nem elég, ha ő egymagában tekintéllyel bír, hiszen valós fizikai hatalmat kell – legalábbis látszólag – felmutatnia, amihez nagy családra és azon belül főleg férfi tagokra van szükség. Így tehát nincsenek állandó, örökös posztok, de a család és a családi örökség mégiscsak meghatározó erővel bír, elég csak arra gondolni, hogy egy szegény családból származó fiú vagy lány semmilyen helyzetben nem házasodhat össze egy jóval vagyonosabb család sarjával, mert a tőke, a pénz annál sokkal meghatározóbb jelentőséggel bír.

Tehát ebbe a tagolt rendszerbe illeszkedik bele az egyén, akinek a szerepe által meghatározott módon illik viselkednie – férfiként, nőként, gyerekként, felnőttként, öregként, pénzesként, szegényként, házasként, nőtlenként, családostként vagy árvaként. Úgy vélem, a közösségen belül ezek a kategóriák bírnak relevanciával, ezek mentén helyezik el az egyéneket, és legfőképpen ezek határozzák meg a későbbiekben a házasságát is.

De a belső kategóriáknak van egy másik síkjuk is, ami szintén meghatározza és felbontja a közösséget, ez a lakhely és nemzetség mentén kialakult csoportosítás. A Marosvásárhely környéki *gáborok* a város Unirii negyedéből¹¹ nézve a következő főbb csoportokra oszthatók: lakhely szerint a *bodoniak*, *karácsonyfalviak*, *ákosfalviak*, míg eredetileg szintén lakhely, illetve foglalkozás szerint kiala-

¹¹ A város szélén elhelyezkedő kerület, ahol a *magyarok* és a *románok* mellett különböző *cigány* csoportok élnek, így *gáborok*, *gyergyóiak*, *balalestik* és *romungrok*.

kult nemzetségek mentén a *dzsuresti*, *banesti*, *csurári* és *csukesti* csoportjaira. Ezeket a kategóriákat ismertették meg velem a város Unirii körzetében élő *gábor* családok. Elbeszéléseikre alapozva itt is egy hierarchikus rendszer állítható fel, ahol a létra csúcsán a karácsonyfalvi *banestik* állnak. Akár Hagymásbodonban,¹² akár az Uniriiben voltam, ha Karácsonyfalvára¹³ terelődött a szó, mindig elmondták, hogy „*ott élnek a tiszta gáborok, ott olyan palotákat látsz, amilyen sehol nincsen, ők gazdagok, nem úgy, mint mi*” (középkorú asszony Hagymásbodonban). Ezt egyik középkorú férfi beszélgetőtársam a magyarok példájával szemléltette, mondván, hogy ugyanúgy, ahogyan nálunk a „tiszta magyarok” Pesten, a „tiszta románok” Bukaresttől nem messze, náluk a „tiszta gáborok” Karácsonyfalván élnek, ők azok, akik a „tiszta” magyar, román vagy *cigány* nyelvet beszélik. Tehát név, lakhely és születés alapján megkülönböztethetünk tiszta és keveredett *magyarokat*, *románokat* és *cigányokat*. A *karácsonyfalviakra* a következő jelzőket alkalmazzák: „nemes”, „szép”, „gazdag”, „tiszta”, és ezen nem az egyéneket, hanem a csoportot és környezetüket értik. A tiszta-koszvos ellentétpárt főként családokra alkalmazták. A nem keveredett, eredetinek vélt családokat a „tiszta”, míg a rossz családból származó, általuk lenézett családokat a „koszos” jelzővel illették. Erről az egyik *dzsuresti* idős asszony azt mondta, hogy „*mi nem nézzük le a szegényeket, mert az nem számít, hogy ki milyen gazdag, mi csak azt nézzük le, aki rossz családból való ... aki nem a mi nemzetségünk*”. Mindemellett beszélgetőtársaim megjegyezték, hogy azért a *karácsonyfalviak* túlságosan lenézik a másikat, hogy velük nem lehet úgy elbeszélgetni, mert „*túl sokat számít nekik a pénz*”.

A rangsorolásban a *dzsuresti* származású beszélgetőtársaim magukat sorolják a második helyre, magukat kevésbé „tiszta” *gáboroknak* tartva, míg a *csurárikról* úgy vélik, hogy ők egy *dzsuresti* és egy *romungro* nászából születtek. A *bodoniak*, akik főként a *dzsuresti* nemzetséghez tartoznak, az Uniriiben élő *gáborokkal* egy szinten helyezkednek el, ennek megfelelően gyakran házasodnak is egymással. Ebből a rövid bemutatásból is kitűnik, hogy a *gábor* társadalom sűrűn tagolt, kisebb csoportokból tevődik össze, akik annak ellenére, hogy sztereotipizálják egymást, házasodnak egymással. A *karácsonyfalviak* például az uniriibelieket a „kiscigányok” névvel illették, a *bodoniakról* azt tartják, hogy konzervatívak és a kávé cukor nélkül isszák, és míg Karácsonyfalva a „szép” jelzőt vívta ki magának, Bodonnak a „csúnya” jutott, hiszen „*az nem szép, mi lenne ott szép? Ott szegények*,”

¹² Hagymásbodon Marosvásárhellyel szomszédos falu. A falu körülbelül kétharmada *gábor*, míg egyharmada *magyar*; rajtuk kívül még él egy-két *román* család.

¹³ Karácsonyfalva: Marosvásárhelytől tizenöt kilométerre fekszik. Jómódú falu, számos *gábor* családdal, akik közül sokan régiségkereskedéssel foglalkoznak. Még a nagyváradi *gábor* családok is karácsonyfalvi rokonokat soroltak föl, hogy eredetiségüket hitelen előadják.

ne akarj odaköltözni, menj inkább Szentgyörgyre”¹⁴ – ahogyan az egyik idős asszony mondta. A *csurárik (rostások)* a legszegényebbek, akik jó kereskedők hírében állnak. Ezen sztereotípiák mentén ítélik meg a másik csoportot mint egészet, holott bizonyos egyénnel igen szoros kapcsolatot tartanak fenn, a családi kapcsolatok át- meg átszövik a csoportokat, így az általam megismert nagycsalád is házasság útján kapcsolatba került *karácsonyfalviakkal, kolozsváriakkal, bodoniakkal* és *parajdiakkal* is. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy mindig a lány az, aki a férj családjához költözik, és ott felveszi a család, főként az anyós szokásait.

Átjárhatóság, határok

Bármennyire állandónak tüntetik is fel a különböző csoportokat, azért azok határai átjárhatók, és bár *csuráriból* nem lesz *banesti*, egy vegyes házasságból született gyerek már nem feltétlenül fog anyja nemzetiségéhez tartozni. Beszélgetőtársaim állítása szerint egy *banesti* vehet lányt *dzsurestitől*, de *banesti* nem ad lányt *dzsurestinek*, ugyanígy egy *dzsuresti* sem adja lányát *csurárinak* vagy *csukestinek*. Ilyen házasságok útján történő keveredésre sok példát találhatunk, ami részben arra vezethető vissza, hogy – amint már említettem – a lánnyal együtt akár két–háromezer euró összeget is adnak a fiú családjának. Így egy jómódú, bármilyen nemzetiségből származó család könnyen talál magának elszegényedett „jobb” nemzetiségből származó menyet. Az idealizált kategorizálás és a valóságos, viszonylag könnyed átjárhatóság közti dichotómia a *gábor* közösségen belüli csoportok esetében fennáll ugyan, de a külső határokat valóban szigorú szabályok védik. Bármennyire nagy hangsúlyt fektetnek is arra, hogy csak egymás között házasodjanak, előfordul, hogy egy *gábor* lány más csoportbélihez megy feleségül (*gábor* férfi hasonló esetéről nem értesültem). Erre utal a már említett *gábor-csurári* nemzetiség létezésének eredete is. Viszont a személyes elbeszélések az ilyen házasságokat mind elítélték, sőt a lányt nem egy esetben ki is tagadták. Egyetlen exogám házasságról tudok, amikor a szülők nem szakították meg a kapcsolatot lányukkal, azonban a legtöbb esetben a nőt kizárták a csoport életéből, esküvőre, temetésre nem hívták meg. Egy esetben a lány anyja megtiltotta, hogy a lánya bármilyen összejövetelel megjelenjen. Hogy ennek súlyát megértsük, fontos megemlíteni, hogy a csoport-összejövetelek nagy része, így a betervezhető esküvők, keresztelők télre esnek, amikor a legtöbb család, amely egyébként az év nagy részét külföldön tölti, hazatér. Ilyenkor nagy a vendégjárás, megújulnak

¹⁴ Marosszentgyörgy Marosvásárhely közvetlen szomszédja, a város közelségének köszönhetően az utóbbi években gyors fejlődést mutatott, így ma már jómódú településnek mondható.

a kapcsolatok. Az egész évben megkeresett pénz a házra, családra vagy esküvőre költik. A közeli rokonokat ebben az időszakban szinte napi rendszerességgel látogatják. Tehát ha ebből valaki kimarad, az kiesik a *gábor* közösség életéből. Ha a rokonságból meghal valaki, akár Budapestről vagy Horvátországból is hazautaznak, hogy részt vegyenek a virrasztón és a temetésen. Ezek a közösségi összefüggések hozzátartoznak a *gábor* léthez. Beszélgetőtársam, aki ezeket a történeteket elmesélte, hozzátette, hogy ő ennek ellenére köszön a közösség életéből ily módon kizárt asszonyoknak az utcán, de semmi több.

Tehát ugyanúgy, ahogy egy Marosvásárhely melletti konkrét esetről hallottam, a gyerekek és az anya a *gábor* szokásoknak megfelelően, az apa csoportjához fog tartozni, ami csak annyiban tér el más, „normális”, megszokott házasságra lépéstől, hogy az asszonyt férje után már *gábornak* sem tekintik, hiába viseli a *gábor* ruhát.

A ritkaságszámba menő esetek mellett meg kell említeni, hogy a „határok” védelmében a legfontosabb sarokkő az endogámia, ami nemcsak egyszerűen lehetővé teszi a csoport kiterjedésének meghatározását (hiszen addig lehet párt választani gyereküknek), hanem segít a határok megőrzésében is, sőt annak legfontosabb elemét alkotja.

Külső kapcsolatok

A „külső kapcsolatokat” két szempontból próbálom meg elemezni. Egyrészt a *gábor* közösség másokhoz fűződő viszonyát és az ezeken a kapcsolatokon keresztül kapott információk interpretálását, másrészt a *gábor* társadalom tagjainak ezen viszonyokhoz való alkalmazkodását, ebből adódó rugalmasságát, és e szempontból a képlékenység fogalmát.

Talán már a fentiekből is kitűnt, ám az alábbiakban hangsúlyosabban megjelenik a *gábor* közösség azon gondolata, mely a tőle különböző csoportokat nem tekinti homogén egészeknek, hanem ellenkezőleg, a különböző csoportokkal kapcsolatban más és más stratégiákat alkalmaz.

A *gábor* közösség, mint más cigány csoportok is, a *gádzsókkal* kialakított kapcsolataiból tartja fenn magát, így szüksége van más csoportok létezésére, akikkel standardizált viszonyukat a sztereotípiák segítik, melyeket a csoport saját kapcsolatain keresztül nyer. Vagyis a rendszeres találkozások, ahogyan segítik újraértelmezni öndefiníciójukat, ugyanúgy segítenek a másokról alkotott definíciók megerősítésében is. Így az általam megfigyelt, Uniriiben élő *gáborok* annak alapján, hogy milyen igények vezérelte célokkal kerülnek kapcsolatba a külvilággal, kialakítják saját elképzeléseiket a külvilágról. Kapcsolatuk a *nem gáborokhoz* elsősorban két síkon mozog, egyrészt a gazdasági, másrészt a vallási érdekek kerülnek előtérbe. Ennek megfelelően az újonnan megismert személyeket a kialakított világképbe igyekeznek beleilleszteni, melyben megtalálhatók – leegyszerűsítve – a vásárlók, a megrendelők, a tanárok és az adventista hívők csoportjai. E kategóriák

a külvilághoz fűződő kapcsolataikat mutatják. Ezek a kapcsolatokra épülő kategóriák továbbá helyhez is köthetők, mint amilyen a piac és az imaház, illetve a hely, ahol élnek.

Jelenlétem sokat segített a helyhez kötődő szerepelvárások megismerésében. A két legfontosabb találkozási pont, ahol a *gáborok* nagy számban képviseltetik magukat, s amely meghatározza a csoport egészének viszonyát a külvilághoz, a piac és az imaház. Marosvásárhely egyik legjelentősebb piaca a vasárnapi ócska-piac, ahova nemcsak a városi *gáborok* látogatnak ki szinte heti rendszerességgel, de vidékről is nagy számmal érkeznek. Különbféle árukkal jönnek, és azt főleg *gádzsó* vásárlóknak értékesítik, így egy, a *gádzsókkal* szemben álló világot képviselnek, ami megint csak a határerősítő szerepet jelzi, melyben látványosan elkülönítik magukat másoktól. A piacon az általam egyébként máshonnan ismert *gáborok* nekem is felkínálták portékájukat, holott az otthonukban erre nem került sor. Ilyenkor úgy, ahogyan a *gábor* az eladó szerepét vállalja, a *gádzsó* a vásárlót kell hogy játssza, hogy eleget tegyen az elvárásoknak. Ezzel szemben a másik találkozási ponton, az imaházban, ahol a *gábor* közösség szintén nagy számban képviselteti magát, a *gáborok* és a *gádzsók* nem egymással szemben helyezkednek el. Ez már egy másik sík, ahol az adventista hitelveknek megfelelően mindenki egyenlő és egy cél vezérli, az üdvözülés. Nemegyszer kerültem olyan emberek társaságába, akikkel az imaházban találkoztam először, így az adventista kategóriába soroltak be. Tehát itt látszólag nincs jelentősége a *gádzsó-cigány* megkülönböztetésnek. De csak látszólag, mert hiszen mindenki tudja a másiktól, hogy *gábor* vagy *gádzsó*, ami mindennek ellenére rányomja a bélyegét a kapcsolataikra. Erre mutat rá az is, ahogyan a *gáborok* helyeslése követte a „B” gyülekezet prédikátorának kijelentését, miszerint „örvendünk, hogy a *gáborok* már civilizáltabbakká váltak, és rendszeren látogatják az imaházat”. Az említett két ponton a *gáborok* nagy számban vannak jelen, de nem csak ők vannak ott, sőt pontosan a másokkal való találkozás miatt vannak ott, ami szintén külkapcsolataik jelentőségét mutatja.

A piac továbbá – amellet, hogy a *gádzsó-gábor* gazdasági kapcsolatok egyik tere –, a közösség belső kapcsolattartásának is egyik legfontosabb színtere, ahol így nemcsak az áruk, de az információk is áramlanak. Ebben tehát az imaházi kapcsolatokhoz hasonló szerepet tölt be, mindkét helyen alkalom adódik arra, hogy az újonnan nyert információkat a közösség megvitassa és azt saját interpretálásában beépítse. Az imaházakban, ahol a *gáborok* a hívők körülbelül harminc–negyven százalékát teszik ki (a marosvásárhelyi „B” gyülekezetben), rendszerint egy csoportban foglalnak helyet. Közkedvelt imaházi feladat a leckék kis csoportos megvitatása, ahol a *gáborok* elhelyezkedésükből következően egymással folytatják le a beszélgetést. Tehát igaz ugyan, hogy itteni jelenlétük külső kapcsolataik erősítését segíti, ugyanakkor abban nem egyénileg, tehát nem az egyéni adaptá-

ció igényével, hanem csoportosan, *gábor* identitásuk tudatában és azt erősítve vannak jelen.

Ám a piaci és az imaházi helyzetek és találkozások nemcsak a másik fél részéről feltételeznek valamilyen szerepmagatartást, hanem önmaguk is a szituációnak megfelelően viselkednek. Így a piacon, ahol a *gádzsó* világ ellentétpárjának képviselői, hangoskodással, néha veszekedéssel hívják fel magukra a figyelmet, de soha nem a másik világ szereplőivel igyekeznek összebarátkozni. Ezzel szemben az imaházban az elhatárolódás helyett inkább a két világ közeledése figyelhető meg, így az asszonyok – tőlük egyébként szokatlan módon – fejkendőjüket a *magyarokhoz* hasonlóan kötik meg, kistáskát hordanak, a férfiak közül többen felteszik szemüvegüket – amit egyébként más alkalmakkor szintén nem tesznek –, és előveszik aktatáskájukat. A szünetekben barátkozó beszélgetést folytatnak a hívőkkel stb. Egyik beszélgetőtársam például elmondta, hogy azért szeretik az adventista imaházat, mert ott hozzájuk hasonlóan gondolkoznak. Ezt a megállapítását azzal támasztotta alá, hogy a nők ott is szoknyát és hosszú ujjú blúzt viselnek. Vagyis az imaház a két pólus közti hasonlóság hangsúlyozója. Ha imaházba látogattunk, engem mint legjobb barátnőjüket mutattak be, alig akarták elengedni a kezemet, csak hogy mellettük maradjak, míg a piacon senki nem igyekezett, hogy maga mellett tartson. Visszaulva tehát a képlékenység fogalmára, két egymásnak látszólag ellentmondó viselkedési mintát követnek a két helyzetben – válaszreakcióként a környezet támasztotta szituációra, ám mindezt csoportosan teszik.

És mivel gazdaságuk alapja a mobilitás, így gyakran heteket, sőt hónapokat töltenek otthonuktól távol, ami egy újabb alkalmazkodási stratégiát kíván meg. Ahogyan már korábban utaltam rá, ez a mobilitás azonban nem eredményezi az egyén identitásának a feladását, sőt, ha az egyének alkalmazkodását nézem, inkább identitáserősítő hatása van. Hiszen a csoport és azon belül az egyének életében az etnikus identitást hangsúlyozó és elrejtő pillanatok váltakoznak, úgy, ahogyan az etnikus identitás vállalása vagy nem vállalása célszerű vagy hátrányos abból a szempontból, hogy végső soron az egyén bármilyen helyzetben megőrizhesse csoportidentitását. Vagyis az imaházban egy csoportos identitást elrejtő jelenséggel találkozhatunk, a piacon az etnikai hovatartozás hangsúlyozása kerül előtérbe, míg külföldön, otthonától távol az egyén, aki rendszerint családostól, vagyis ötdhatodmagával van jelen, és ahol gazdasági érdekei úgy diktálják, identitását gyakran elrejtí. A nők ruhájukat nem cserélik le, inkább lemondanak a piacozásról, és a férfiak vállalják fel a pénzkereső szerepét úgy, hogy munka közben általában megválnak kalapjuktól, és ugyanezt teszik, ha a hatósággal akad elintéznivalójuk. Ily módon saját érdekeiket könnyebben érvényre juttathatják.

A gáborok kategóriái

Cigány csoportok

Elsősorban a Marosvásárhely környéki *cigány* csoportokat említem meg, azokat, amelyekkel a *gáborok* szorosabb kapcsolatba kerülhettek. A *gáborok* és a *cigányok* közötti határt legegyszerűbben a „mi nem házasodunk velük” és a „nekik mások a szokásaik” megállapítással lehet demonstrálni. Itt is egy alá-fölé rendeltségi viszonyt figyelhetünk meg, ahol vannak a *gáborok* alatt elhelyezkedő „*házicigányok*” és más *oláh-cigány* csoportok, illetve a velük egy szinten említett *kelderás* csoportok.

A „*házicigányokat*”, vagyis az „elmagyarosodott” vagy „elrománosodott” *cigányokat* keveredett *cigányokként* tartják számon. Általában a dolgos jelzővel illetik, ezért gyakran a ház körüli munkáknál őket alkalmazzák, azonban, ahogyan azt a nők gyakran hangoztatták, úgy tartják róluk, hogy mindenre meg kell őket tanítani, arra is, hogy hogyan mossanak és takarítsanak. Az egyik beszélgetőtársam például elmesélte, hogy a neki dolgozó „*házicigány*” már huszonhat éves, van két gyereke, de olyan dolgokat nem tud, amit a *gáboroknál* már egy tizenkét éves is ismer, szégyenszemre nem tud rendesen elmosogatni és még a takarítással is gondjai vannak. Éppen ezért csak a takarításban alkalmazzák őket.

A „*romungro*” (magyar cigány) kifejezést gyakran negatív kontextusban, sértés-ként használják. Egyik alkalommal fültanúja lehettem annak, amint az egyik tízéves fiú „*romungrónak*” nevezte nagybátyja feleségét. Később azt mondta, hogy azért, mert hiszen „ő majdnem *romungro*, ő olyan *csukestiféle*,¹⁵ az apja kőműves”.

Gyakran szóba kerültek mellettük a környéken élő *oláh-cigány balalestik*, akiket szintén alkalmaznak kisebb-nagyobb munkákra. Őket mint „koszosabb *cigányokat*” tartják számon, akik nem tudnak főzni, de azt az egy-két embert, akikkel személyesen is találkoztam, mindig mint „dolgos *cigányokat*” mutatták be. Arról az asszonyról, aki az általam jól ismert családnak dolgozott, azt mondták, jobb, mint az előző „*házicigány*” volt, mert mindent elvégzett, nem kellett neki mondani. Ez a csoport a környéken ócskavasat gyűjt. Azt mondták, ha van, akkor eladják nekik az összegyűlt vasat.

Továbbá ott vannak a *gyergyóiak*, akik, ha személyesen találkoztam velük, *gáborokként* mutatkoztak be, azonban az általam megismert *gáborok* szigorúan elhatárolták magukat tőlük, és azt mondták róluk, hogy „*vannak, akik utánoznak minket*”. Ennek a csoportnak hasonló a viselete, ám ez ellen a *gábor* asszonyok hevesen tiltakoznak, hiszen a *gyergyóiak* szoknyája rövidebb és náluk különben

¹⁵ A *gáborok* egyik nemzetsége, főként Székelyudvarhely környékén élnek.

sem hordanak olyan csipkés szegélyű kötényeket.¹⁶ Velük közelebbi ismeretségben vannak, hiszen a környéken sokan élnek, mégis, a velem folytatott beszélgetésekben mindig negatívan mutatták be őket, mint például „*koszosabbak minálunk*”, „*büdös van náluk, mert olyan ételeket főznek*”, „*más nyelven beszélnek*”, „*ha egymásra nézünk, megismerjük egymást*”, „*ők még tartják a szokásokat*”, „*nem olyan kiműveltek, mint mi*”. Így saját maguk relációjában mutatták be őket, akik még „*unokatestvérek között házasodnak*”, „*még az esküvők akár egy hétig is eltartanak náluk*”. Tehát a *gyergyóiak* egy olyan stádiumot képviselnek, amelyet a *gáborok* már túlhaladtak, mely „civilizálódáshoz” vezető út végső szakasza az adventista egyház volt. Mert „*amióta hívők vagyunk, nem világítunk halottak napján, nem eszünk disznóhúst, nem iszunk, nem hangoskodunk*” stb. E szokások elhagyásával a *gáborok* egy műveltebb közösségként mutathatják be magukat. Amikor egyik alkalommal egy *gyergyói* megszólított az utcán, a *gábor* gyerekek odaszaladtak, hogy megvédjenek, és figyelmeztessenek, hogy ne álljak velük szóba, mert koszosak, és máskülönben ők sem játszhatnak velük, mert a kislány tetves. Majd, amikor ezt elmeséltem nagynénjüknek, ő alátámasztva mindezt elmondta, hogy amikor terhes volt, behívta az a nő a lakásába, de ő nem is bírt ott sokáig maradni, mert olyan büdös volt a rossz ételektől és a disznóhústól. Az utcában azonban nem ez a nő az egyetlen *gyergyói*, rajta kívül még van három család, akikkel ugyan jóban vannak, de nem járnak át egymáshoz. Ez alól kivétel egy lány a *gáborok* közül, aki rendszeresen meglátogatja *gyergyói* ismerőseit, azonban ennek a lánynak nincsen se anyja, se apja, a család szánalomból befogadta, sánta, félszemű, egyik beszélgetőtársam azt mondta, „*nem kell senkinek*”. Tehát ő, aki takarít és mos a háznál és nincsen férjnél, holott már harmincéves, csak ő jár át a *gyergyóiakhoz*.

Egyéb csoportok, akiket megemlítettek, a *cerhárok* és a *szebeniek* olyan *cigányok*, akik a közösségtől távolabb élnek, de még tudomásuk van egymásról. Őket általában magukkal egyenrangúnak ismerték el. Úgy tartják, hogy a *cerhárok*, a *szebeniek* és a *gáborok* (mind *kelderás*) az „*ősi cigányok*”, ők „*az elsők a cigányok közt*”. A *szebeniek*, mondják, okosak, mert nem szülnek annyi gyereket, és így lesznek gazdagok. Régen koszosan öltözködtek, zsiros nadrágot, koszos inget és kiskarimájú kalapot hordtak, mely utóbbit még megőrizték. Távoli rokonként tartják őket számon, akikkel több szokásuk azonos. Tisztelik őket, mert jó kereskedők, főként régiségekkel kereskednek. Azt mondják, ők is „*kiművelődtek*” már,

¹⁶ Már említettem, hogy a *gábor* asszonyok viselete színes, rakott szoknyából és vékony, szintén tarka blúzból áll. Messziről fel lehet ismerni egy *gábor* asszonyt, azonban az avatatlan szem könnyen összetévesztheti őket a *gyergyói* asszonyokkal, akiknek a szoknyája rövidebb, de hasonló anyagból készül, a csipkeszegélye cifrább, és sokan, főként a fiatal lányok a külön blúz és szoknya helyett egyrészes ruhát hordanak. A *gábor* asszonyok szoknyájukat hét–tíz méter anyagból, varrónővel varratják.

és sok szokásukkal felhagytak. A *kelderásokat* egyébként „rokonként” tartják számon, akiktől az üstkészítés tudományát is átvették. De semmi esetre sem tartják magukat a *kelderásokhoz* tartozónak.

Amikor a *gáborokat* más *cigányokról* vagy a *gáborokat* alkotó *cigányokról* kérdezem, számomra összeegyeztethetetlen válaszokat kapok. Például a *cerhárok kelderások*, de ők is csak a *gáboroktól* származnak, de vannak olyan *cerhárok* is, akik nem *kelderások*. Vagy vannak *csurárik*, akik *gáborok*, és vannak, akik nem *gáborok*. Tehát letisztult véleménye van mindenkinek az egyes csoportokról, de amikor ezeknek a csoportoknak az egymáshoz fűződő viszonyára terelődik a szó, akkor homályos válaszokat kapok. Az, hogy vannak *csurárik*, akik *gáborok*, és *csurárik*, akik nem *gáborok*, beleillik az elképzelésbe. Egyes személyekről mindannyian nagyon jól tudják, hogy mely csoporthoz tartozik, inkább a csoportok egymáshoz való viszonyát adják elő számomra homályosan. Mintha ezek a csoportok, amelyekről fenntartott véleménnyel rendelkeznek, képlékenyek volnának. Ha egy asszony megítéléséről van szó, akkor csoportsztereotípiákkal élnek, és nem az asszony tulajdonságainak megfigyeléséből vonnak le következtetéseket. Akkor kerül csak sor az egyes ember személyes tulajdonságai alapján való megítélésére, ha már azzal az emberrel közelebbi kapcsolatba kerültek. Így – ahogyan már fentebb említettem – én is megfigyelhettem, hogy az első találkozáskor a templomban mint hívőhöz, a piacon mint vásárlóhoz viszonyultak, és csak a közelebbi ismeretség alkalmával tettek fel olyan kérdéseket, amelyek segítették őket, hogy ne egyszerűen a kategóriáik mentén helyezzenek el a világukban.

Az egyént tehát a cigány csoportokról alkotott sztereotípiák alapján ítélik meg, és véleményalkotáskor nem az individuum, hanem a csoportsztereotípiák számítanak. Az „*ő gyergyói, mert így főz*”, vagy „*ő így főz, mert gyergyói*” elv érvényesül. Saját maguk megítélésekor is ezek a véleményalkotási mechanizmusok működnek, úgymint: „*mi így főzünk*”, „*mi így öltözködünk*”, „*mi azért hordjuk a kalapot, mert...*”. Mindezek olyan gondolkodásmódot feltételeznek, amely aláveti az egyént a közösségnek.

A fentiekből kitűnik, hogy a *gáborok* viszonya más *cigány* csoportokhoz igen eltérő, de minden esetben elhatároló. Elsősorban a ruha, a nyelv és a szokások mentén különböztetik meg magukat másoktól. Az egyik asszony, aki nem akart belefolyni a *gyergyóiak* elemzésébe, egyszerűen azt mondta, „*ha ránézek, tudjuk egymásról*”. Mindezek ellenére beszédben igen ritkán határolódnak el más *cigányoktól*, gyakran alkalmazzák magukra a „*cigány*” kifejezést is.

Egyik, éppen Franciaországból hazaérkezett *gábor* férfi a *párizsi cigányokról* azt mondta: „*Hogyha én végigmegyek az utcán, akkor egyből tudom, hogy ki a cigány és ki nem az. Pedig ott a cigányok nem olyanok, mint mi, sokkal fehérebbek, mint a Badzsi. Mégis megismerem, hogy ki a cigány, ahogy beszél, a szokásáról, nem titok előttünk. De sokan lopnak közülük, ezért csak köszönünk egymásnak, de nem kerülünk közelebb.*” Tehát elsősorban, ami a *cigányt* a *cigánytól* és a *ci-*

gányt a gádzsótól megkülönbözteti, az a nyelv és a szokások. Láttuk, hogy van olyan *cigány* csoport, amelyhez közel állnak, és vannak a távolabbiak. Azonban a *gádzsó* csoportokkal ez már nincsen így, ők etnikumtól függetlenül távol állnak a *gáboroktól*.

A gádzsókról alkotott sztereotípiák

A gyakorta említett *gádzsók a magyarok, a románok, a muszlimok, a zsidók és a franciák*. Érdekes módon a *horvátokról* nem alkottak egyöntetű véleményt, bár már évek óta rendszeresen járnak Horvátországba is. Az említett kategóriák tagjaival különböző módon és más-más helyen kerültek kapcsolatba a *gáborok*, ami úgyszintén meghatározza a róluk alkotott véleményeket. Például a *magyarok és románok* kategóriái földrajzi elhelyezkedéstől függően két részre oszthatók. Így léteznek a „bacăui románok”¹⁷ és az erdélyi *románok*, míg a *magyarokat*, úgyszintén lakóhely szerint, magyarországi és erdélyi csoportokra bonthatjuk. A lakóhelyük környékén élő *román és magyar* között nem húznak éles határt, etnikai hovatartozás nélkül gazdasági kapcsolatra lépnek velük és – főként, ha szomszédok – jó kapcsolatokat is ápolnak velük. Beszélgetőtársaim, például, akiknek kiadó volt a házuk, a potenciális bérlők között nem tettek különbséget: mindegy, hogy *roma, magyar vagy román* érdeklődött náluk, csak az volt a fontos, hogy „rendes emberek legyenek”. A korábbi bérlők, akik *magyarok* voltak, nagyon rendetlenül hagyták maguk után a házat. A tulajdonosok azzal, amit elmeséltek, csak azt támasztották alá, hogy mind a *románok*, mind a *magyarok* között vannak jó és rossz emberek. Továbbá ezen etnikumok környezetükben élő tagjaival szoros kapcsolatokat ápolnak, elég, ha csak az imaházi vagy a piaci találkozásokra gondolunk. Ha az imaházat vesszük példának, akkor azonkívül, hogy szoros, mindennapos találkozások ezek, azt is elmondhatjuk, hogy valami közöset vállalnak velük, ami kapcsán feltétlen egyetértés uralkodik közöttük, így ott nincs jelentősége a hovatartozásnak.

A *gáborok* akár külföldön, akár Romániában előszeretettel telepednek meg olyan helyeken, ahol „nyugodtan élhetünk”, ahol nem zavarják őket a szomszédok, és lehetőség szerint még egy kis kert is tartozik a házhoz. Így Budapesten is inkább a külvárosi, kertés környéket részesítették előnyben. A marosvásárhelyi *gáborok* nagy része is a város melletti falvakban él, azonban nap mint nap bejárnak a városba. Marginális lakóhelyükből adódóan főként a földjüket művelő *magyarokkal és románokkal* kerülnek szorosabb kapcsolatba, és bár tisztában vannak azzal, hogy nem mindenki művel földet, nekem is gyakorta feltették azt a kérdést, hogy természetek-e, és ha igen, akkor milyen zöldséget stb. Az egyik bodoni

¹⁷ Bacăuban, Moldvában élő románok.

fiatal lány például egyenesen azt kérdezte, hogy „*Te is kapálsz? Mert a magyarok mind kapálnak. A románok is. Itt a faluban mindenki természet pityókát¹⁸ és ilyesmit*”. Egy időse nő ugyanezt úgy fogalmazta meg, hogy a *magyaroknak* kell hogy legyen mit kapálni, már megszokás. A „megszokás” kifejezéssel, amit saját cselekedeteikre is gyakran alkalmaztak, a két csoport közötti különbségeket hangsúlyozták.

Am azonkívül, hogy a *magyarokat* és a *románokat* a kapálással azonosítják, a fiatalok körében gyakran tapasztaltam egyfajta irigykedést is. Egy tizenkét éves fiatal lány elmondta, hogy ő szívesen lenne *magyar*, mert akkor hordhatna nadrágot és ő is elmehetne mindenfelé és sokat láthatna. Később egyik újdonsült apa ismerősöm büszkén mutatta lányát, akiről „senki meg nem mondaná, hogy *cigány*”. Ezt fehér bőrére és szőke hajára értette, amit mások is sokszor megfogalmaztak, így egyik beszélgetőtársam, amikor tizennégy évvel ezelőtt megszületett a lánya, azzal szaladt körbe a környéken, hogy milyen szép szőke, fehér gyermeke született, és csak amikor hazavitte, akkor derült ki a többiek számára, hogy ugratta őket. Vagyis a szőkeség elsősorban a „szépséggel” asszociálható, méghozzá egy olyan szépségideával, mely a *magyarokkal* fenntartott kapcsolatokon keresztül nyer értelmet, hiszen a fehér bőr és a szőkeség a *nem cigányságot* jelképezi. Szőkének lenni annyit jelent, mint levetkőzni a sztereotípiákat; ennek jelentőségét a fiatalokban kapott nevek is alátámasztják. Az egyik leggyakoribb elnevezés a „Kálé”. A „Kálé” feketét jelent, azok a gyerekek viselik e nevet, akiknek sötét a hajuk és sötétebb a bőrük. A „szép” jelzővel illetett dolgok nem is annyira az önmagukban tetsző tárgyakat jelölik, hanem inkább a „gazdag” és „hasznos” kifejezések szinonimájaként alkalmazzák. Így Karácsonyfalva szép, mert ott gazdagok laknak, vagy ő szép, mert olyan, mint egy *magyar*.

Tehát míg a környék *magyarjaihoz* és *románjaihoz* hasonlítani „hasznos”, addig a távoli *románok* viselkedését általában negatívan ítélik meg. A Bacăuban élő *románok* között az általam ismert *gáborok* nagy része már eltöltött néhány hónapot, s így a következő véleményeket alkották róluk: a moldvai *románok* koszosabbak, mint az itteniek, babonásak és lopnak. Továbbá a legtöbb misztikus történet, főként a halottakkal való kapcsolat felvétele is ahhoz a területhez kötődik. Egyik beszélgetőtársam édesapja például itt találkozott egy nővel, aki kérdésére elmondta neki, hogy a testvére azért halt meg, mert egy nő megátkozta. Vagy például az is itt történt meg, hogy egy cigányasszony meghalt, majd virrasztáskor feléledt, mert halott gyermeke nem engedte be a temető kapuján. Az ott élő *románokra* mondják, hogy ők azok, akik lopnak és külföldön is törvénybe ütköző cselekedeteket hajtanak végre, nem pedig a *cigányok*. A *magyarokat* érintő negatív sztereotípiák ezzel szemben általában az ivással vannak összefüggésben, így

¹⁸ krumpli

például a bodoni *magyarokról* azt tartják, hogy közülük sokan isznak, és „*halaki meghal, az senkit nem érdekel*”. Ebben az esetben gyakorlatilag a bodoni *magyarokat* és *gáborokat* hasonlítják össze, s a *cigányok* képviselik az összetartást és a józan életmódot.

Az egyik idős asszony megkérdezte, hogy vajon a magyarországi *magyarok* lenéznek-e az erdélyi *magyarokat*, mert hiszen ott minden olyan szép és gazdag, nem úgy, mint Romániában. Ez a distinkció a határ két oldalán élő *magyar* csoportok között aktívan él, így a magyarországiakról elsősorban pozitív sztereotípiák hangzottak el, mint a tisztaság, szépség, rendezettség és „*ott sok pénzt lehet keresni*”, s Magyarországon még a *cigányok* helyzete is sokkal jobb. Ugyanígy a *franciáknak* is pozitív megítélésben van részük, róluk azt tartják, hogy törődnek a *cigányokkal*. Egy-két kósza hír az ottlétem alatt is szájról szájra járt: például hogy a *franciák* pénzt juttatnak a cigányoknak, csak ki kell tölteniük egy papírt, vagy hogy Franciaországban a *cigányok* könnyen kapnak munkát. Akik jártak ott, pozitívan beszéltek az országról: „*Franciaországban nagyon szép, sokféle ember van ott, a tradicionális ruhájukban járnak, marokkói, egyiptomi, cigány, román, mindenféle. De nem lakták ott, mert nagyon nagy és stresszes. De van ott sok cigány, sok a kelderár is, akik sokan lopnak. A gyerekek lopnak, mert őket nem büntetik, de mi nem barátkozunk velük ezért.*”

A *zsidóság* helyzete a fentebb említettekkel összevetve kivételes. Róluk mindig tisztelettel beszéltek. Jellegzetes sötét színű kalapjukat is néhol „*zsidó kalapnak*” hívják, mert azt mondják, tőlük vették át ezt a viseletet. Egyik beszélgetőtársam elmondta, hogy a *zsidók* nagyon ügyes kereskedők voltak, azért tisztelik őket. Tőlük tanulták meg a kereskedést. Ők voltak azok, akiket nem lehetett átverni, mert „ugyanolyan ügyesek voltak”, mint ők. A *muzulmánok* szintén olyan csoportot alkotnak, akiket külön tartanak számon. Sorsközösséget éreznek velük bizonyos szokásaik miatt. Úgy tartják, hogy vándorlásaik alatt sok szokást átvettek tőlük, ami az öltözködésben, étkezésben és viselkedésben mutatkozik meg. Tisztelik a nőket azért, mert eltakarják hajukat, arcukat. Mellesleg a „*török*”, „*muzulmán*” kifejezéseket néhol felváltva használják, mivel a rendszerváltás után sokan Törökországba mentek kereskedni, így ott elsőkézből ismerkedhettek meg *muzulmánokkal*. Ez utóbbi két csoport olyan kategóriát alkot, mely lakhelyük környékén kis számban van jelen, így ritkán érintkeznek, azonban mégis felfedezni véltek valamilyen hasonlóságot velük.

Hogy pontosabb képet adhassak a csoport és a köztem kialakult kapcsolatról és a külső világokkal kapcsolatos képzetekről is, fontos megemlítenem, hogy afrikai származásom ellenére rendszerint egyszerűen *magyarként* fogadtak. Általában előbb vagy utóbb szóba került Afrika, és kérdéseket tettek fel a kontinensre vonatkozóan, azonban tiszta magyarként kezeltek nyelvhasználatom és magyar szokásaim miatt. Az imaházban budapesti barátjukként, míg egymásnak a budapesti-afrikai ismerősükként mutattak be. Budapesti baráttal rendelkezni annyit

jelentett, mint birtokában lenni valamilyen előnynek. Ha hazalátogattam, akkor libatöpörtyűt kértek, és hébe-hóba előálltak valamilyen, csak magyar állampolgártól igényelhető kéréssel. Afrika távol van és ismeretlen, így nem nagyon tudták mihez kapcsolni, és csak miután mutattam onnan származó kendőket, hozták fel többször, hogy hozzak olyat nekik is. Ha Afrikára terelődött a szó, akkor megkérdezték, hogyan élnek ott az emberek, szegények vagy gazdagok, és vannak-e ott *cigányok*, illetve olyan kalap, amelyet ők hordanak, kapható-e ott. Vagyis a kontinensről nem alakult ki sztereotípiá, azonban látszólag büszkeséggel töltötte el beszélgetőtársaimat, hogy ilyen távoli helyről is érdeklődnek utánuk. Ilyenkor gyakorta felhozták azokat a régebben ott járt filmeseket vagy kutatókat, akik már megfordultak közöttük: volt ott *argentín*, *indiai* és sok *magyar*. Tehát nem én voltam az első kutató a *gáborok* között, így volt, ami alapot adjon a velem kialakítandó kapcsolatainknak, melyekben volt szerencsém nyomon követni bizonyos sztereotípiák csíráinak megszületését. Nemegyszer összehasonlítottak más kutatókkal, elmesélték, hogy mások milyen témák iránt érdeklődtek. És bár szám szerint nem tudtak sok filmkészítőt vagy kutatót felsorolni, világukban szorítottak helyet a magamfajtnak is.

Összegzés

E tanulmányban megkíséreltem bemutatni a *gábor cigány* endogám csoport belső és külső kapcsolatait szabályozó normákat. A közösségen belül az egyének jól definiálható kapcsolatban állnak egymással, melyet az endogámia, házassági szokások, közös eredet tudata, a nyelv, szokások, neveltetés – és még sorolhatnám – csak erősít. Ez a csoport más etnikumok által tagolt társadalomban él, akikkel fenntartott viszonyukra már nem alkalmazhatók a belső struktúrák. Ezeket a viszonyokat a tapasztalatra épülő kategorizálás segít meghatározni. Így ezek a kategóriák lesznek a hétköznapi kapcsolatok irányadói.

Irodalom

- CSEPELI György 1987. *Csoporttudat, nemzettudat. Esszék, tanulmányok*, Bp., Magvető Kiadó
- CSEPELI György 2002. *A Nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970–2002*, Bp., Józsefvég Műhely
- ERIKSEN, Thomas Hylland 2002. Etnikai osztályozás: mi és ők, *Kultúra és közösség*, III(2)
- HAJNAL László 2000. *Nagyvárosi cigányok*, in KEMÉNY István (szerk.), *Romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*, Bp., Osiris Kiadó–Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, 140–162.
- HALL, Edward T. 1975. *Rejtett dimenziók*, Bp., Gondolat Kiadó

- KUPER, Adam 1996. *Anthropology and anthropologist – The Modern British School*, New York, Routledge and Kegan Paul
- PIASERE, Leonardo 1992. *Roma and Romá in North-East Italy. Two Types of Territorial Behaviour in the Same Larger Territory*, in Michael J. CASHMIR–Aparno RAO (eds.), *Mobility and Territoriality – Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fishers, Pastoralists and Peripatetics*, Oxford, Berg Publishers, 271–292.
- PIASERE, Leonardo 2000. *Leonardo Piasere válogatott tanulmányai*, in PRÓNAI Csaba (szerk.), *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 343–459.
- PRÓNAI Csaba (szerk.) 1997. *Piasere: Cigánológusok szerelmei*, Bp., ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék
- PRÓNAI Csaba 2000. *A cigány közösségek gazdasági tevékenységeinek kulturális antropológiai megközelítései*, in KEMÉNY István (szerk.), *Romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*, Bp., Osiris Kiadó–Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, 176–198.
- ROOSENS, Eugene E. 1990. *Creating Ethnicity – The Process of Ethnogenesis*, London, Sage Publications
- STEWART, Michael Sinclair 1997. *The Time of the Gypsies*, Oxford, Westview Press
- WILLIAMS, Patrick 2000. *Patrick Williams válogatott tanulmányai*, in PRÓNAI Csaba (szerk.), *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 181–320.
- ZATTA, Jane Dick 2002. *Cigányok, romák – a köztes határok kultúrája*, in PRÓNAI Csaba (szerk.), *Cigányok Európában 2. Olaszország*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 27–211.